

Verwijs bij het citeren van dit artikel altijd naar de laatste versie, die gepubliceerd is in het
Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte:

Compaijen, Rob (2023). “Afgunst, jaloezie en begeerte”, in: *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor
Wijsbegeerte*, 115/4, pp. 471-492.

AFGUNST, JALOEZIE EN BEGEERTE

Rob Compaijen
Protestantse Theologische Universiteit
j.r.compaijen@pthu.nl

Inleiding

In de film *Amadeus* (1984) volgen we de ambitieuze en gevierde componist Antonio Salieri. Salieri is van jongs af aan gegrepen door muziek. Als kleine jongen vraagt hij God om hem een groot componist te maken. Hij wenst iemand te worden die Gods glorie bezingt door de muziek en die zelf bejubeld zal worden om de muziek die hij heeft gecomponeerd. In ruil voor deze dubbele glorie zweert Salieri alle seksuele relaties af en belooft hij zich elk uur van zijn leven te geven aan de muziek. Alles verloopt voorspoedig in Salieri's leven totdat Wolfgang Amadeus Mozart in Wenen komt werken. Mozart blijkt over een overdonderend muzikaal talent te beschikken. Hij componeert briljante muziek zonder dat het hem moeite lijkt te kosten en – wat Salieri nog slechter verdraagt – hij leidt een losbandig leven waarin hij zich van God noch gebod iets aantrekt. Hoe is het mogelijk dat God aan Mozart zoveel meer talent gegeven heeft dan aan hem – hij die zijn leven op ascetische wijze aan God en de muziek gewijd heeft?

Salieri componeert niet alleen maar geeft ook les. Eén van zijn studenten is de mooie sopraan Catarina Cavalieri. Salieri is hopeloos verliefd op haar. En dat niet alleen; hij verlangt naar haar, maar zijn belofte aan God indachtig, zo vertelt hij, heeft hij zich nooit door zijn lust laten leiden. De gedachte dat iemand anders haar bemint, kan hij echter niet aan. Op een dag bezoekt Salieri Mozarts opera *Die Entführung aus dem Serail* en ziet tot zijn schok dat Cavalieri een hoofdrol in het stuk heeft. Gekweld door de gedachte ‘zijn’ Cavalieri kwijt te raken aan Mozart laat hij zich, na afloop, tegenover haar vilein uit over Mozarts opera. Wanneer Mozart zelf zich bij hen voegt en in gesprek gaat met Cavalieri, dringt de pijnlijke waarheid in alle kracht tot Salieri door: ‘*At that moment I knew, beyond any doubt ... he'd had her. The creature had had my darling girl.*’ Met een hart vol pijn

keert Salieri zich van hen af en vraagt hij zich thuis vertwijfeld af hoe dit in godsnaam mogelijk is. Biddend verzoekt hij God om Mozart weg te sturen uit Wenen. Verteerd door afgunst neemt hij zich uiteindelijk zelfs voor Mozart te vermoorden.

Wat is afgunst? Het is geen eenvoudige vraag. Eén van de moeilijkheden waarmee we onmiddellijk worden geconfronteerd wanneer we proberen haar te beantwoorden, is dit: hoe kunnen we onderscheid maken tussen afgunst en jaloezie? *Is er überhaupt een onderscheid tussen beide?* Moeten we – zoals ik hierboven suggereer – zeggen dat Salieri afgunstig is? Jaloers? Allebei? Wanneer we de *Van Dale* raadplegen, schieten we niet veel op: ‘afgunst’ wordt simpelweg beschreven als ‘jaloezie’.¹ En een blik op ons alledaagse taalgebruik maakt het er niet eenvoudiger op. We gebruiken de term ‘afgunst’ namelijk nauwelijks, maar spreken doorgaans vooral in termen van jaloezie. Bij nader inzien hanteren we dat ene woord ‘jaloezie’ in ons dagelijkse taalgebruik zelfs om naar *drie* fenomenen te wijzen. Vergelijk de volgende drie voorbeeldzinnen:

1. Ik was jaloers toen zij met haar nieuwe collega ging dineren.
2. Wat een mooie baan; ik ben echt jaloers op je.
3. Ik ben jaloers op haar; ik kan het niet verdragen dat zij zo’n prachtig huis heeft kunnen kopen.

Elk van deze drie zinnen geeft volgens mij uitdrukking aan een ander fenomeen. In het eerste geval lijkt er sprake te zijn van wat ik ‘eigenlijke jaloezie’ zal noemen: de pijn die je voelt wanneer je bang bent iemand die (of iets dat) je dierbaar is, kwijt te raken aan een ander. In het tweede geval lijken we uitdrukking te geven aan begeerte, aan een verlangen naar iets dat iemand anders heeft, is of kan. De derde zin lijkt uitdrukking te geven aan afgunst. In dit artikel beoog ik aannemelijk te maken dat het inderdaad om drie kwalitatief verschillende fenomenen gaat, ondanks het feit dat we geneigd zijn er met de ene term ‘jaloezie’ naar te verwijzen. Ik zal me in het bijzonder op afgunst richten en de vraag stellen of en hoe we afgunst kunnen onderscheiden van eigenlijke jaloezie en begeerte.

Hoewel er over afgunst, jaloezie en begeerte al behoorlijk veel geschreven is, worden ze maar heel zelden in gelijke mate besproken en systematisch met elkaar vergeleken. Filosofen die over afgunst schrijven, doen dat vooral vaak door afgunst alleen met jaloezie te vergelijken (Cf. Ben-Ze’ev 1990; Roberts 2003: 256-264; Goldie 2009: 220-241; Protasi 2017; Protasi 2021: 8-19),

¹ <https://www.vandale.nl/>. Geraadpleegd op 4 juli 2022. De gewoonte om over ‘jaloezie’ in plaats van ‘afgunst’ te spreken bestaat trouwens al langer. De Nederlandse psychoanalyticus J.A. Groen publiceerde in 1986 een boek over afgunst waarin hij reeds opmerkt dat ‘[a]fgunst en nijd [...] eenzelfde lot heeft getroffen’, namelijk dat ze ‘meestal vervangen [zijn] door ‘jaloezie.’ (Groen 1986: 9).

of – in veel mindere mate – door afgunst met begeerte te vergelijken. (Cf. Taylor 2006: 31-52; Kelly 2016) Wie wel uitgebreid aandacht heeft voor de onderlinge verhouding van de drie fenomenen is de Franse filosoof, antropoloog en literatuurwetenschapper René Girard. In *De romantische leugen en de romaneske waarheid* (1986) analyseert hij de drie fenomenen in termen van driehoeksverhoudingen tussen een ik, een ander en een waardevol object. Ik zal deze benadering hier volgen, hoewel het in dit artikel niet draait om een exegese van het denken van Girard. Sterker nog: ik zal, met name in sectie 1.2, kritisch reflecteren op zijn theorie van de mimetische begeerte.

De opzet van dit artikel is als volgt. In het eerste deel bespreek ik eigenlijke jaloezie, afgunst en begeerte als drie fenomenen waarnaar we in ons dagelijkse taalgebruik verwijzen wanneer we de term ‘jaloezie’ hanteren. In het tweede deel probeer ik het eigene van afgunst te bepalen door duidelijk te maken waarin ze verschilt van eigenlijke jaloezie en begeerte.

1. Drie betekenissen van ‘jaloezie’

In deze sectie bespreek ik eigenlijke jaloezie (1.1), begeerte (1.2) en afgunst (1.3) en laat ik zien wat de drie genoemde fenomenen met elkaar verbindt, namelijk dat er in alle drie de gevallen sprake is van een specifieke verhouding tussen een ik, een waardevol object en een ander. Het draait in de onderstaande bespreking nog niet om de onderlinge verschillen tussen de drie fenomenen.

1.1. Eigenlijke jaloezie

Zoals ik hierboven al schreef, verwijst ‘jaloezie’ in sommige gevallen naar iets dat ik ‘eigenlijke jaloezie’ zal noemen. Het is de pijnlijke emotie die we bijvoorbeeld ervaren wanneer we bang zijn iemand die ons dierbaar is, kwijt te raken aan een ander. We ervaren haar wanneer we menen onze geliefde te moeten bewaken omdat er een ander is die op de één of andere manier een bedreiging vormt voor onze relatie. (Goldie 2009: 225) Wanneer je geliefde je bijvoorbeeld vertelt hoe goed het klikt met een nieuwe collega en je mededeelt dat ze morgen samen gaan dineren, dan kun je een steek van jaloezie voelen. In dat geval beschouw je de nieuwe collega als bedreiging en word je beschermend of waakzaam omdat je bang bent je geliefde aan hem of haar kwijt te raken. Het gaat in jaloezie trouwens niet per se om de angst dat je geliefde jou daadwerkelijk zal verlaten voor de rivaal. Jaloezie kan ook de angst zijn de *aandacht* of *affectie* van je geliefde aan hem of haar te verliezen.

Eigenlijke jaloezie lijken we dus te moeten begrijpen in termen van angst: angst die voortkomt uit een waargenomen bedreiging en die resulteert in waakzaam gedrag. Robert C. Roberts (2003: 258) betoogt echter dat jaloezie soms de vorm aanneemt van *rouw* in plaats van *angst*.

Wanneer mijn geliefde mij inderdaad verlaten heeft voor haar nieuwe collega dan is het goed voorstelbaar, zegt Roberts, dat ik – wanneer ik aan hen denk, of wanneer ik hen samen zie – nog steeds jaloezie ervaar. Maar aangezien ik mijn geliefde reeds kwijt ben, is het vreemd om te zeggen dat mijn jaloezie laat zien dat ik *bang* ben haar te verliezen. Eerder lijkt ik gebukt te gaan onder een (vorm van) rouw over het verlies.

Ik denk echter dat er iets ontbreekt aan Roberts' analyse. Want wat maakt nu dat deze rouw gezien kan worden als een vorm van *jaloezie*? Volgens mij is het dit: de rouw over het verlies van onze voormalige geliefde aan een rivaal geldt maar als een vorm van *jaloezie* wanneer we menen dat hij of zij desondanks 'van ons' is. Degene met wie we ons leven deelden, is nu weliswaar samen met de rivaal, maar hij of zij, zo menen we, is eigenlijk nog steeds van ons. Voor wie jaloers is, bestaat er geen voormalige geliefde; de geliefde blijft van hem, blijft zijn bezit. En in dat opzicht blijft angst ook hier een rol spelen: als je jaloers bent wanneer je geliefde je reeds verlaten heeft, ben je bang de band die er wat jou betreft nog tussen jullie is, definitief kwijt te raken.

Deze analyse bepaalt ons bij iets wat wezenlijk is voor jaloezie: jaloezie heeft betrekking op datgene waarvan je meent dat het, in één of ander opzicht, van jou is. Zoals Peter Goldie (2009: 220) betoogt: '[*Jealousy*] involves treating, or tending to treat, the loved one as a possession – a thing to be owned.' Dat zien we ook terug in het gedrag waartoe jaloezie ons kan inspireren. Jaloezie motiveert mensen tot een breed palet aan handelingen, maar die verscheidenheid kunnen we heel vaak terugbrengen tot twee basale handelingen: het (letterlijk of figuurlijk) vasthouden van de geliefde en/of het (letterlijk of figuurlijk) verdrijven van de rivaal. Wie jaloers is, kan de hand van zijn geliefde vastpakken. Een dergelijke ogenschijnlijk simpele handeling is rijk aan betekenis. Door op *subtiele* wijze de hand van je geliefde vast te pakken, kun je communiceren dat jij er ook nog bent, of: dat je haar niet kwijt wilt raken. Je kunt de hand ook *opzichtig* vastpakken, om daarmee een signaal af te geven aan de rivaal. ('Zij is van mij.') Wie jaloers is, kan er ook toe overgaan de geliefde vast te houden door haar alle ademruimte te ontnemen. Je houdt haar blik koortsachtig in de gaten, controleert haar telefoon, verbiedt haar buiten werktijd met collega's of vrienden af te spreken. En soms drijft jaloezie mensen ertoe de rivaal of zelfs de geliefde te doden.²

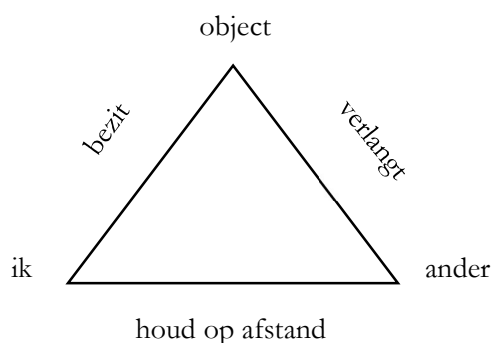
Bij eigenlijke jaloezie denken we al snel aan relaties tussen geliefden. Om die reden heb ik me daarop tot nu toe ook geconcentreerd. Maar feitelijk treffen we haar aan in heel veel soorten menselijke relaties. Denk aan vriendschap. Het kost weinig moeite te bedenken hoe jaloezie tussen vrienden gestalte kan krijgen. Je merkt bijvoorbeeld dat een goede vriendin sinds een aantal weken minder contact met je zoekt, maar wel regelmatig afspreekt met een andere vriendin. In de greep

² Groen (1986: 20) schrijft over het doden van de geliefde uit jaloezie: 'liever wordt [...] dit individu vernietigd dan dat een ander het kan bezitten.'

zijn van jaloezie betekent hier normaal gesproken dat je bang bent de aandacht of affectie van een vriendin te verliezen aan de rivaal. Nog een ander voorbeeld van een menselijke relatie waarbinnen jaloezie gemakkelijk optreedt, is de relatie tussen ouder en kind. Jaloezie betekent dan vaak: de angst van het kind om de aandacht en affectie van de ouder te verliezen aan een broer(tje) of zus(je). Of denk aan de ouder die bang is de aandacht of affectie van zijn of haar kind te verliezen aan de andere ouder, of misschien zelfs aan een oom of tante, opa of oma, buurman of buurvrouw. In al deze verschillende relaties treedt gemakkelijk de emotie op die ik als ‘eigenlijke jaloezie’ heb gekarakteriseerd.

Bijna alle besprekingen van jaloezie beperken de emotie tot het domein van de persoonlijke relaties. Ik denk echter dat we de betekenis van eigenlijke jaloezie verder kunnen oprekken.³ Ze kan ook betrekking hebben op andere zaken dan op (de aandacht of affectie van) de mensen om wie we geven en van wie we menen dat ze ons, in één of ander opzicht, toebehoren. Stel je voor dat je een tijdelijke baan hebt waarmee je heel blij bent. Of je je baan kunt behouden is op dit moment nog onduidelijk. Eén van je collega’s, nu nog werkzaam op een andere afdeling, maakt er echter geen geheim van op jouw positie te willen belanden. In deze situatie is het goed voorstelbaar dat je een emotie voelt die zeer sterk lijkt op de emotie die ik hierboven heb beschreven. Je ervaart namelijk pijn, en die pijn ontstaat in reactie op het besef dat iets dat je dierbaar is en waarvan je meent dat het jou toebehoort bedreigd wordt door een rivaal.

Eigenlijke jaloezie lijkt dus een emotie te zijn waarvan de structuur uit drie elementen bestaat. We kunnen die structuur weergeven in de vorm van een driehoek.

De drie elementen van eigenlijke jaloezie heb ik hier weergegeven als ‘ik’, ‘object’ en ‘ander’. Tussen deze drie elementen bestaan drie relaties: tussen ‘ik’ en ‘object’, tussen ‘ander’ en ‘object’ en tussen ‘ik’ en ‘ander’. Voor degene die jaloers is, hebben de drie elementen en hun onderlinge relaties een specifieke betekenis.

³ Andere studies waarin dit gebeurt zijn onder andere Taylor 1988 en Protasi 2021.

In de *eerste* plaats is er een relatie tussen ‘ik’ en ‘object’. Het object is iets dat ik van waarde acht: een geliefde, de aandacht van mijn kind, een tijdelijke baan. Ik geloof dat dit waardevolle object mij toebehoort, maar tegelijkertijd ben ik bang het kwijt te raken. De relatie tussen ‘ik’ en ‘object’ kunnen we dan ook beschrijven als een angstig verlangen om te beschermen, te behouden, vast te houden. (Zoals gezegd kan dat vasthouden – het niet willen loslaten – zulke extreme vormen aannemen dat de geliefde gedood wordt.) In de *tweede* plaats is er een relatie tussen ‘ander’ en ‘object’. De ander is iemand die ik beschouw als een bedreiging voor mijn relatie tot het object. Ik zie de relatie tussen ‘ander’ en ‘object’ daarom als een relatie waarin het duidelijk is dat de ander ernaar verlangt het object ten koste van mij te willen bezitten. In de *derde* plaats is er een relatie tussen ‘ik’ en ‘ander’. Wanneer ik in de greep ben van jaloezie ervaar ik mezelf als iemand die aan de ander iets kwijt dreigt te raken wat van groot belang is. De relatie tussen ‘ik’ en ‘ander’ wordt daarom gekenmerkt door vijandigheid: ik verlang ernaar de ander te verdrijven; ik wil hem of haar bij het waardevolle object vandaan houden.

1.2. Begeerte

Zoals ik hierboven schreef, gebruiken we de woorden ‘jaloezie’ en ‘jaloers’ niet alleen om naar eigenlijke jaloezie te verwijzen. In de inleiding gaf ik het voorbeeld van de volgende zin: ‘Wat een mooie baan; ik ben echt jaloers op je.’ (We zouden misschien ook kunnen zeggen: ‘Ik ben echt jaloers op je mooie baan.’) Hier maken we gebruik van de uitdrukking ‘jaloers zijn *op*’. Die uitdrukking gebruiken we niet wanneer we eigenlijke jaloezie onder woorden brengen. Wanneer ik in de greep ben van eigenlijke jaloezie zeg ik ‘ik ben jaloers’ of eventueel ‘ik ben jaloers vanwege’, aangevuld met de naam van mijn rivaal. Onze dagelijkse taal lijkt dus al een aanwijzing te bevatten dat we hier met een ander fenomeen te maken hebben.

‘Jaloers zijn op’ gebruiken we inderdaad om uitdrukking te geven aan iets anders dan eigenlijke jaloezie. Wanneer we zeggen dat we jaloers zijn op iets dat jij (of hij, of zij, et cetera) hebt of bent of kunt, bedoelen we nogal vaak dat wij dat ook graag zouden hebben, zijn of kunnen. Dat is het *tweede* fenomeen waarnaar we verwijzen in ons alledaagse gebruik van de notie ‘jaloezie’. Dat fenomeen kunnen we als volgt beschrijven: jaloers zijn op iets dat iemand anders heeft, is of kan, betekent hier datgene te *begeren*. Stel je bijvoorbeeld voor dat je bij een vriend op bezoek gaat die onlangs een nieuwe baan heeft gekregen. Wanneer hij je over zijn baan vertelt, raak je er erg van onder de indruk; de taken die hij heeft, spreken je aan, het team waarin hij functioneert, lijkt heel gezellig te zijn en bovendien heeft hij veel vrije tijd. Wanneer je vervolgens tegen hem zegt ‘ik ben jaloers op je’ dan druk je daarmee uit dat jij die baan, of een vergelijkbare baan, ook wel zou willen bezitten. In deze situatie spreken van jaloezie betekent dan ook uitdrukking geven aan begeerte.

Het is belangrijk om te zien dat die begeerte pijnlijk kan voelen. Verlangen naar iets dat je graag zou willen bezitten maar nog niet hebt, kan pijn doen. Dat hoeft natuurlijk niet; je begeerte kan ook tot een prettig gevoel van inspiratie leiden. Maar *als* het pijn doet, moeten we die pijn volgens mij als volgt begrijpen: tijdens het bezoek word je er op pijnlijke wijze mee geconfronteerd dat het jou aan zo'n mooie baan ontbreekt. Je ervaart, met andere woorden, een gebrek of leegte. (cf. Kelly 2016: 167) De pijn heeft er hier dus *niet* mee te maken dat *hij* die baan heeft. (Hierin toont zich, zoals we nog zullen zien, een belangrijk verschil met afgunst.) Je vriend is voor jou, zo zouden we kunnen zeggen, niets meer dan de toevallige bezitter van het waardevolle object.

Op dit punt tekent zich een duidelijk contrast af tussen mijn analyse van begeerte en die van Girard; en door dat contrast uit te werken, krijgen we beter zicht op het wezen van begeerte. In het fenomeen dat ik hier beschrijf, wordt de ander niet gezien als obstakel of rivaal in het verkrijgen van het waardevolle object. De gedachte dat er begeerte zou kunnen zijn zonder rivaliteit wordt door Girard echter kritisch besproken. Wanneer mijn begeerte uitgaat naar iets dat een ander bezit, ervaar ik hem of haar volgens Girard als obstakel of rivaal.⁴ Als de ander het object reeds bezit, word ik namelijk gefrustreerd in mijn verlangen het te bemachtigen. En als de ander het object (nog) niet bezit maar er, net als ik, wel naar verlangt, is hij of zij mijn rivaal in de poging het te bemachtigen. Vanuit Girardiaans perspectief bestaat er dus geen begeerte zonder rivaliteit.

Ik denk echter dat er wel degelijk begeerte zonder rivaliteit bestaat. In de eerste plaats laat een fenomenologie van de pijn die met begeerte gepaard gaat dat zien. Zoals ik hierboven reeds opmerkte: de pijn die ik ervaar wanneer ik zie dat jij in het bezit bent van het object van mijn begeerte draait niet noodzakelijk om het feit dat *jij* het bent die het bezit. De pijn kan evengoed draaien om het simpele besef het waardevolle object niet te bezitten. De begeerte naar het waardevolle object kan, met andere woorden, op twee manieren gefocust zijn: op de ander als bezitter van het waardevolle object en op het niet bezitten van het waardevolle object. (Dit punt werk ik in het tweede deel van dit artikel verder uit.)

Ten tweede heeft Girards analyse op dit punt te weinig oog voor de diversiteit aan soorten waardevolle objecten. Er zijn objecten waarvoor geldt dat als de één het bezit, de ander het noodzakelijkerwijze niet bezit. Denk bijvoorbeeld aan het bezitten van dit ene, specifieke huis of aan het winnen van deze specifieke marathon. Als de ander een dergelijk object begeert of bezit dan levert mijn begeerte ernaar een zogenaamde '*zero-sum game*' op – en in zo'n geval is het aannemelijker dat ik de ander als rivaal ga beschouwen. Maar er zijn ook objecten die niet tot zo'n

⁴ Het is overigens belangrijk hier voorzichtig te zijn. Volgens Girard wordt de ander alleen als rivaal gezien in de begeerte die beschreven kan worden in termen van een 'interne bemiddeling' (1986 : 13), dat wil zeggen: in situaties waarin het begerende ik en de ander min of meer vergelijkbaar zijn. Wanneer de ander een voor mij onbereikbare positie inneemt, wordt de 'goede verstandhouding' tussen ons 'nooit serieus aangetast.' (Ibid.)

‘*zero-sum game*’ leiden. Denk bijvoorbeeld aan het bezitten van een bepaalde mate van spierkracht of het hebben van een bepaalde hoeveelheid vrije tijd. Met betrekking tot zulke door sommige mensen begeerde objecten wordt de ander niet noodzakelijkerwijs als obstakel of rivaal gezien. Ik kan constateren dat de ander meer spierkracht bezit en meer vrije tijd heeft, en begeren dit ook te bezitten zonder me over hem of haar te frustreren. Mijn poging om dergelijke goederen ook in mijn eigen leven te realiseren, hoeft helemaal niet te interfereren met het leven van de ander die ze reeds bezit.

We hebben dus goede reden om te concluderen dat er, *contra* Girards analyse, begeerte zonder rivaliteit bestaat.⁵ Welnu, dit is dus het tweede fenomeen waarnaar we, volgens mij, verwijzen wanneer we in ons dagelijkse taalgebruik over ‘jaloezie’ spreken. Eerder schreef ik dat de drie fenomenen waarnaar we verwijzen wanneer we in termen van jaloezie spreken – eigenlijke jaloezie, begeerte en afgunst – allemaal gekenmerkt worden door drie elementen die in een driehoeksverhouding tot elkaar staan. Maar misschien was ik te snel door begeerte onmiddellijk te begrijpen in termen van *drie* elementen? Preciezer gezegd: bestaat begeerte in tenminste sommige gevallen niet gewoon uit twee elementen, namelijk een begerend ik en een begerenswaardig object? In de beantwoording van deze vraag ga ik opnieuw in gesprek met Girard.

De gedachte dat begeerte begrepen kan worden door te verwijzen naar slechts een begerend subject en een begerenswaardig object verwijst Girard naar het rijk der fabelen. Begeerte is bijna nooit een kwestie van spontaniteit, van een subject dat uit zichzelf opmerzaam wordt op een object en vervolgens naar het object verlangt. Begeerte is volgens Girard daarentegen bijna altijd mimetische begeerte: nagebootste of bemiddelde begeerte. Dat wil zeggen: we begeren wat *anderen* begeren, onze verlangens zijn bijna altijd geïmiteerde verlangens. Het gaat dan niet om de begeerten van willekeurig welke ander, maar om de begeerten van de ander die we als voorbeeld of ‘model’ zien. (Girard 1986: 7) Een analyse van begeerte moet volgens Girard daarom altijd uit drie elementen bestaan: een ik dat begeert, een begerenswaardig object en een voorbeeldige ander die hetzelfde object begeert en wiens begeerte de grond⁶ is voor mijn begeerte. (Het is deze theorie van mimetische begeerte die maakt dat Girard de rivaliteit in het begeren beklemtoont.)

Hoewel Girard volgens mij wijst op een interessant en herkenbaar fenomeen, denk ik dat de conclusie dat begeerte *noodzakelijkerwijs* uit drie elementen bestaat te radicaal is. Onze alledaagse ervaringen van begeerte laten volgens mij zien dat begeerte soms wel degelijk spontaan en

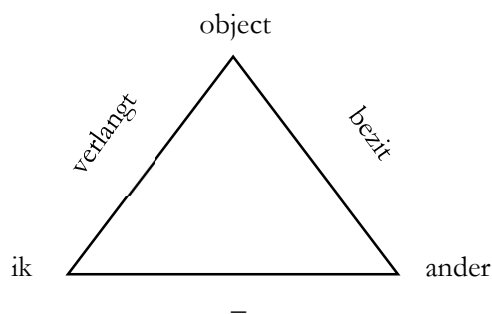
⁵ Roberts (2003: 262) meent ook dat dit het geval is, zonder overigens echt voor deze conclusie te argumenteren.

⁶ Soms bekruipt me het gevoel dat Girard niet helder onderscheid maakt tussen de *grond* en de *aanleiding* voor onze begeerte, terwijl dat volgens mij een belangrijk onderscheid is in deze context. Het kan best zo zijn dat mijn begeerte naar een object in heel veel gevallen ontstaat nadat ik heb gezien dat dit object door een ander begeerd wordt of in andermans bezit is. Maar daaruit volgt niet dat ik het object begeer puur en alleen *omdat* de ander het begeert of *omdat* de ander het bezit. Het sluit, met andere woorden, helemaal niet uit dat mijn streven naar het object gemotiveerd wordt door de intrinsieke kwaliteiten ervan. Ik denk zelfs dat we veel van onze verlangens op deze wijze moeten begrijpen.

onbemiddeld is. Tijdens het schrijven van deze paragraaf verlang ik bijvoorbeeld naar een wandelvakantie door de Schotse hooglanden. Dit verlangen is op geen enkele voor mij inzichtelijke manier gegrond in het feit dat een ander die ik bewonder dat ook verlangt. En dat geldt volgens mij voor nogal veel van onze verlangens.

Bovendien lijkt Girard het probleem te verplaatsen, want nu moeten we verklaren waarom sommige mensen wel en anderen geen voorbeelden of ‘modellen’ voor ons zijn. Als de begeerte om te zijn zoals die ander spontaan en onbemiddeld is, hebben we dus een belangrijke categorie aan begeertes die niet geïmiteerd is. Als echter de begeerte te zijn zoals die ander zelf ook een geïmiteerde begeerte is, lijken we in een oneindige regressie terecht te komen: we ontleen die begeerte dan immers aan de begeerte van een ander ‘model’, maar om te begrijpen waarom we willen lijken op dat ‘model’ moeten we opnieuw verwijzen naar een geïmiteerde begeerte, enzovoort. Ik denk dus dat we goede redenen hebben om te zeggen dat begeerte in sommige gevallen wel degelijk uit twee elementen bestaat.

Hoewel begeerte dus niet noodzakelijkerwijs betrekking heeft op een fenomeen met drie elementen, bestaat de begeerte waarnaar we verwijzen wanneer we in onze alledaagse taal de notie ‘jaloerie’ gebruiken *wel* uit drie elementen. We zeggen immers, zoals we hebben gezien, dat we ‘jaloers zijn op’ waarmee we verwijzen naar een ander die in het bezit is van het waardevolle object. (Als ik verlang naar een wandeling door de Schotse hooglanden, is ‘ik ben jaloers op je’ alleen betekenisvol wanneer ik bijvoorbeeld weet dat jij op dit moment een dergelijke wandeling aan het maken bent en ik niet.) Er is bij de begeerte waarnaar we verwijzen met de notie ‘jaloerie’ dus sprake van een driehoeksverhouding en met de analyses in deze sectie in gedachten kunnen we de driehoek als volgt weergeven.

Net als bij eigenlijke jaloezie hebben ook hier ‘ik’, ‘object’, ‘ander’ en hun onderlinge relaties een specifieke betekenis. In de *eerste* plaats is er een relatie tussen ‘ik’ en ‘object’. Het object is iets dat het begerende ik van waarde acht: een nieuwe baan, dapperheid, spierkracht, vrije tijd. Het object

hoeft niet per se heel particulier te zijn: de begeerte hoeft niet per se gericht te zijn op precies die nieuwe baan die de ander bezit. (Wanneer we in een dergelijke situatie zeggen: ‘ik ben jaloers op je’, bedoelen we soms ook ‘ik zou ook wel een baan *zoals deze* willen hebben’.) Belangrijk is in ieder geval dat het waardevolle object niet in het bezit is van het begerende ik. Dat is precies de reden waarom we de relatie tussen ‘ik’ en ‘object’ kunnen beschrijven als een begeren, als een verlangen om te bezitten. In de *tweede* plaats is er een relatie tussen ‘ander’ en ‘object’. De ander is iemand die reeds in bezit is van het waardevolle object waarnaar mijn begeerte uitgaat. In de *derde* plaats is er een relatie tussen ‘ik’ en ‘ander’. Wanneer mijn begeerte uitgaat naar iets dat de ander heeft, is of kan, dan kan het zijn dat ik mijzelf ervaar als iemand met een gebrek of gemis. (Zoals we hierboven zagen, kan die begeerte ook als prettige inspiratie voelen. In dat geval ervaar ik mezelf als iemand die gemotiveerd is het bezit van het waardevolle object na te streven.) Anders dan bij eigenlijke jaloezie (en bij afgunst, zoals we nog zullen zien) is de ander echter niet een rivaal van het begerende ik. De ander is de toevallige bezitter van het waardevolle object. Als heel iemand anders het waardevolle object in bezit zou hebben gehad, zou het begerende ik zich hetzelfde voelen. Sterker nog: het begerende ik zou zich ook hetzelfde voelen als het waardevolle object in *niemands* bezit is. De relatie tussen ‘ik’ en ‘ander’ wordt daarom niet getekend door vijandigheid. Het begerende ik voelt niet de neiging om stappen te ondernemen om het pijnlijke verschil met de ander teniet te doen.

1.3. Afgunst

Tot nu toe hebben we twee betekenissen verkend van het woord ‘jaloezie’ zoals we dat in onze alledaagse taal gebruiken. Er is echter nog een *derde* fenomeen waarnaar we met het woord verwijzen. Laten we kijken naar de zin die ik in de inleiding noemde: ‘Ik ben jaloers op haar; ik kan het niet verdragen dat zij zo’n prachtig huis heeft kunnen kopen.’ Stel je voor dat je op bezoek gaat bij een vriendin die onlangs een prachtig huis heeft gekocht. Wanneer je door haar woning wordt rondgeleid, voel je een steek van pijn. Het steekt je dat zij dit huis heeft kunnen kopen. ‘Hoe kan het dat zij zoveel geld te besteden heeft?’ ‘Waarom heeft uitgerekend zij – die in haar leven toch al nauwelijks tegenslagen heeft gehad – weer de mazzel om zo’n huis tegen te komen?’ Je verdraagt het niet dat zij nu in dit huis woont en het lukt je niet om blij voor haar te zijn. Je hebt, anders gezegd, het gevoel dat je er in vergelijking met haar maar schril bij afsteekt. ‘Waarom zij wel, en ik niet?’ is de vraag die je kwelt. (Epstein 2006: xxii) Je gaat driftig op zoek naar mogelijke gebreken aan de woning, de tuin of de locatie. Je overtuigt jezelf ervan dat zij, na deze aanschaf, waarschijnlijk niet meer zo vaak op reis kan gaan. En misschien wens je heimelijk wel dat ze, vroeg of laat, afstand

moet doen van haar woning. Wanneer je nu zou zeggen ‘ik ben jaloers op je’ of ‘ik ben jaloers op haar’, druk je volgens mij een wezenlijk andere gevoelstoestand uit. Je bent in de greep van afgunst.

Net zoals eigenlijke jaloezie en de begeerte die gericht is op iets dat een ander heeft, is of kan, wordt ook afgunst gekenmerkt door een ik, een waardevol object en een ander. We zien dat terug in bovenstaande situatie (ik, de prachtige nieuwe woning, en de vriendin die het bezit), maar ook in *Amadeus* (Salieri, overdonderend muzikaal talent (en de roem die dat oplevert), en Mozart die het bezit). We zien die drie elementen ook terug in veel van de omschrijvingen van afgunst die in de loop der tijd zijn voorgesteld. Aristoteles, die met zijn overwegingen over afgunst in de *Retorica* de basis heeft gelegd voor een groot deel van de systematische reflectie op deze emotie, schrijft bijvoorbeeld ‘dat afgunst een pijn is die je voelt om klaarblijkelijk succes op het vlak van genoemde voordelen, en wel jegens gelijken, niet met het oog op eigen voordeel maar louter om henzelf.’⁷ (*Retorica* 1387b22-25) In mijn eigen woorden: afgunst is de pijn die ik ervaar wanneer ik zie dat een vergelijkbare ander in het bezit is van (één of meerdere) waardevolle objecten; en die pijn voel ik niet omdat ik de waardevolle objecten *niet* bezit, maar omdat de ander ze *wel* bezit.

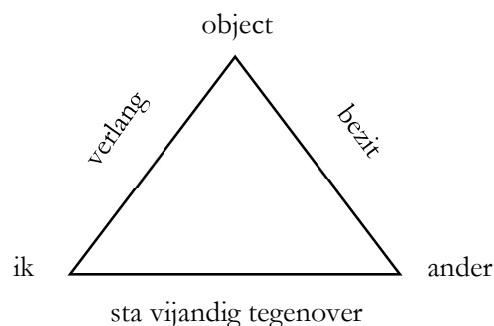
Er is één element dat in afgunst steeds een rol speelt, maar door Aristoteles niet expliciet wordt genoemd (hoewel het wel geïmpliceerd is in zijn beschrijving): het feit dat de afgunstige zichzelf als *minderwaardig* beschouwt ten opzichte van de ander. Hedendaagse filosofische beschrijvingen van afgunst leggen daarop vaak wel de nadruk. Roberts (2003: 262) bijvoorbeeld beschrijft (wat hij noemt) de ‘kenmerkende propositie’ van afgunst als volgt: ‘*It is important for me to have the personal worth that would be established by my being or appearing to be equal or superior to R in respect X; however, I am or appear to be inferior to R in respect X; may R be or appear to be degraded in respect X.*’⁸ Wie afgunstig is, lijdt aan een gewond gevoel van eigenwaarde dat ontstaat in de vergelijking met de ander. We zien dit tot slot ook terug in de meest invloedrijke recente theorie over afgunst, die van Sara Protasi in haar boek *The Philosophy of Envy*: ‘[E]nvy is an aversive response to a perceived inferiority or disadvantage vis-à-vis a similar other, with regard to a good that is relevant to the sense of identity of the envious.’⁹ (2021: 25)

⁷ De door Aristoteles beschreven ‘genoemde voordelen’ zijn onder andere succes, rijkdom, macht, relaties, het met je kinderen getroffen hebben, een fraaie wapenuitrusting, en een schitterend huwelijk. (Cf. *Retorica* 1387a14-31)

⁸ In Roberts’ beschrijving van afgunst ontbreekt de gedachte, wel aanwezig bij Aristoteles, dat het besef vergelijkbaar te zijn met de ander een noodzakelijke voorwaarde is voor het ontstaan van afgunst. We ervaren geen afgunst ten opzichte van degenen die we, in het relevante opzicht, als ver boven onszelf verheven zien.

⁹ In Protasi’s definitie ontbreekt dan weer de gedachte dat afgunst noodzakelijkerwijze gepaard gaat met de wens dat de ander zijn of haar superioriteit ten opzichte van mij zal verliezen. Dit hangt samen met de meest controversiële kwestie in hedendaagse debatten over afgunst: staat de afgunstige per se kwaadwillend tegenover de ander of bestaat er ook zoiets als een goedaardige vorm van afgunst? In tegenstelling tot Protasi meen ik dat er geen goedaardige gestalte van afgunst bestaat, maar ik heb hier niet de ruimte om voor deze stelling te argumenteren.

Ook afgunst lijkt dus uit drie elementen te bestaan die we in de vorm van een driehoek kunnen weergeven. Er is iemand die afgunstig is, er is een waardevol object, en er is een ander die het waardevolle object reeds in bezit heeft.

Voor wie afgunstig is, hebben ‘ik’, ‘object’, ‘ander’ en hun onderlinge relaties een specifieke betekenis. In de *eerste* plaats is er een relatie tussen ‘ik’ en ‘object’. Het object is iets dat het afgunstige ik van waarde acht: de prachtige woning van een vriendin, de lichamelijke schoonheid van een collega, het geluk van een broer of zus – de lijst is eindeloos. Dit waardevolle object is echter niet in het bezit van het afgunstige ik. De relatie tussen ‘ik’ en ‘object’ kunnen we daarom beschrijven als een begeren, als een verlangen om te bezitten. In de *tweede* plaats is er een relatie tussen ‘ander’ en ‘object’. De ander is iemand die het waardevolle object waarnaar de begeerte van het ik uitgaat reeds in bezit heeft. Gezien vanuit een afgunstig perspectief is de relatie tussen ‘ander’ en ‘object’ er één waarin de ander in zekere zin *ten koste van mij* in bezit is van het waardevolle object. De ander is iemand die door het afgunstige ik beschouwd wordt als een rivaal. In de *derde* plaats is er een relatie tussen ‘ik’ en ‘ander’. Wanneer ik in de greep ben van afgunst ervaar ik mezelf als iemand aan wie iets waardevols ontbreekt terwijl (en in sommige gevallen: omdat) de ander het bezit. Het afgunstige ik *vergelijkt* zichzelf met de ander en steekt voor zijn of haar gevoel maar schril af bij de rivaal. De relatie tussen ‘ik’ en ‘ander’ is dus een relatie van onderling vergelijken. Omdat ik in die onderlinge vergelijking het onderspit delf, ervaar ik afkeer en vijandigheid. Ik keer me van de ander af omdat het te pijnlijk is in zijn of haar schaduw te staan. Tegelijkertijd – en daarin uit zich de vijandigheid – verlang ik ernaar dat de ander zijn superioriteit ten opzichte van mij verliest.

2. Het eigene van afgunst

We hebben gezien dat ‘jaloezie’ in ons alledaagse spreken kan verwijzen naar drie fenomenen: eigenlijke jaloezie (vanaf nu zal ik spreken over ‘jaloezie’), begeerte en afgunst. Alle drie de fenomenen kunnen geanalyseerd worden in termen van driehoeksverhoudingen. We zullen nu helder moeten krijgen in welke opzichten afgunst precies van de andere twee verschilt.

2.1. Afgunst en jaloezie

Een eerste aanwijzing dat er tussen afgunst en jaloezie belangrijke verschillen bestaan, vinden we opnieuw in ons dagelijkse taalgebruik. Hoewel we ‘jaloezie’ gebruiken om afgunst aan te duiden, doen we het omgekeerde niet: we gebruiken ‘afgunst’, ‘afgunstig’, ‘misgunnen’, ‘benijden’ enzovoort niet om naar jaloezie te verwijzen. Deze asymmetrie is niet beperkt tot het Nederlands. In het Duits, zo betoogt Rolf Haubl (2018: 30) in zijn boek over afgunst, geldt hetzelfde: ‘Terwijl ‘jaloezie’ [*Eifersucht*] kan staan voor ‘afgunst’ [*Neid*], geldt het omgekeerde niet.’ Ook in het Engels treffen we deze asymmetrie aan: ‘*jealousy*’ en ‘*jealous*’ worden wel gebruikt om afgunst te beschrijven, maar ‘*envy*’ en ‘*envious*’ niet om te verwijzen naar jaloezie. (Smith, Kim, en Parrot 1988: 403) De asymmetrie die we nu in het vizier hebben, suggereert dat er tussen afgunst en jaloezie belangrijke verschillen bestaan. In wat volgt probeer ik de verhouding tussen beide emoties te verduidelijken.

Over het onderscheid tussen afgunst en jaloezie wordt verschillend gedacht. Goldie (2009: 220-221) bijvoorbeeld beschrijft het verschil tussen beide emoties in termen van het waardevolle object: het waardevolle object zou bij afgunst en jaloezie structureel verschillen: afgunst kan betrekking hebben op zo ongeveer alles, terwijl jaloezie betrekking heeft op een geliefde. Martha Nussbaum (2003: 87) lijkt twee nog weer andere visies op het onderscheid te hanteren. Allereerst schrijft ze dat afgunst draait om het besef dat de ander in het bezit is van het waardevolle object en ikzelf niet, en dat er pas sprake is van afgunst wanneer de ander een rivaal wordt met betrekking tot het waardevolle object. Daarnaast schrijft ze dat we in afgunst primair gefocust zijn op onze rivalen terwijl we in jaloezie, die ze beschrijft als een verlangen naar het waardevolle object, primair gefocust zijn op het object. (Nussbaum 2003: 210) Ik ben niet overtuigd door deze nogal troebele onderscheidingen en denk dat een blik op de eerder uitgewerkte driehoeksverhoudingen van beide emoties een accurater beeld geeft van de onderlinge verschillen.

Ten *eerste*, in het geval van jaloezie meen ik dat het waardevolle object in mijn bezit is, terwijl ik er in het geval van afgunst van doordrongen ben dat ik het waardevolle object *niet* bezit. Ten *tweede*, in jaloezie draait het om het beschermen, behouden, vasthouden van het waardevolle object, terwijl het in afgunst gaat om het verlangen het waardevolle object in bezit te krijgen. De combinatie van deze twee verschillen vormt de kern van een visie die we regelmatig in de literatuur over deze thematiek tegenkomen. ‘Afgunst’, zegt bijvoorbeeld Goudswaard (2006: 15), ‘is willen

hebben en jaloezie is willen houden.’ Iets uitgebreider: jaloezie draait om wat je bezit en de dreiging het te verliezen, terwijl afgunst juist draait om wat je ontbreekt en het verlangen het te bezitten. (Cf. Neu 1980; Ben-Ze’ev 1990; en Protasi 2021) Dit drukt kernachtig het verschil tussen beide emoties uit. Ik denk echter dat we deze visie op het onderscheid tussen jaloezie en afgunst nog verder kunnen invullen door een blik te werpen op de driehoeken van beide emoties.

Ten *derde*, wanneer ik jaloers ben, zie ik de ander als een rivaal die eropuit is het waardevolle object van mij af te pakken, terwijl ik, wanneer ik afgunstig ben, de ander zie als een rivaal die ten koste van mij iets waardevols bezit. Ten *vierde*, in de greep van jaloezie zie ik mezelf als iemand die iets waardevols kwijt dreigt te raken; in de greep van afgunst zie ik mezelf als iemand aan wie iets waardevols ontbreekt en daarom inferieur is aan de ander. Ten *vijfde*, de relatie tussen mijzelf en de ander wordt in beide emoties gekenmerkt door rivaliteit en vijandschap. In het geval van jaloezie bestaat die vijandschap er vooral in om de rivaal op afstand te houden, terwijl het er in afgunst vooral om gaat het pijnlijke verschil met de rivaal op te heffen. Concreter: wanneer ik jaloezie ervaar, probeer ik de rivaal bij het waardevolle object (bijvoorbeeld mijn geliefde) vandaan te houden, en wanneer ik afgunst ervaar, probeer ik de waargenomen superioriteit van de ander te ondergraven, bijvoorbeeld door hem of haar het waardevolle object af te nemen, of door het te beschadigen.

De verschillen tussen de driehoeken van jaloezie en afgunst laten dus een vijftal (samenhangende) verschillen tussen beide emoties zien. Maar we kunnen ook onderscheid tussen beide maken door te kijken naar wat we ervaren wanneer jaloezie en afgunst ons in hun greep hebben. Ik wil hier stilstaan bij één aspect van die ervaring: de pijn die we voelen. Jaloezie en afgunst zijn beide heel pijnlijke emoties, maar ze verschillen volgens mij in datgene waar de pijn primair om draait. In jaloezie lijden we primair aan het gevoel het waardevolle object kwijt te raken. De pijn die we ervaren wanneer we afgunstig zijn, draait daarentegen primair om het gevoel in de schaduw van de ander te staan. Dat wil zeggen: terwijl de pijn van jaloezie primair betrekking heeft op het waardevolle object, draait de pijn van afgunst in eerste instantie om de ander.

We hebben nu, hoop ik, helder zicht op het onderscheid tussen afgunst en jaloezie. Het is echter belangrijk om te beseffen dat het om een conceptueel onderscheid gaat. Dat wil zeggen: *in het geleefde leven* zullen er altijd situaties zijn waarin het ingewikkeld is onderscheid te maken tussen jaloezie en afgunst. Menen we vooral iets kwijt te raken wat we (denken te) bezitten, of verlangen we naar iets waaraan het ons ontbreekt? Draait onze pijn in eerste instantie om het waardevolle object dat we dreigen kwijt te raken, of lijden we primair aan het gevoel in de schaduw van de ander te staan? Dat is niet altijd eenvoudig, en soms gewoonweg onmogelijk, om vast te stellen. En in sommige gevallen lijkt de emotie die we ervaren zelfs eigenschappen van zowel jaloezie als afgunst

te bezitten. Dat situaties in het geleefde leven complexer zijn dan het conceptuele onderscheid dat ik heb gemaakt ondermijnt de betekenis van dat onderscheid overigens niet. Sterker nog: het is maar omdat we een helder conceptueel onderscheid tussen afgunst en jaloezie tot onze beschikking hebben dat we begrijpen dat en waarom afgunst en jaloezie in concrete situaties door elkaar lopen en in welk opzicht bepaalde emotionele episodes eigenschappen van zowel afgunst als jaloezie bevatten.

Zulke complexe gevallen treffen we vooral aan in situaties waarin relaties op het spel staan. Het verhaal van Salieri, Mozart en Cavalieri is hiervan een mooi voorbeeld en ik sluit mijn bespreking van de verhouding tussen afgunst en jaloezie af door daarnaar terug te keren. Op het moment dat hij ontdekt dat Mozart en Cavalieri een affaire hebben, is Salieri volgens mij in de greep van zowel jaloezie als afgunst. Dat hij jaloers is, kunnen we zo begrijpen: Salieri meent dat zijn studente Cavalieri, naar wie zijn verlangen uitgaat, van hem is, maar hij is haar kwijtgeraakt (zij het nog niet definitief) aan zijn rivaal Mozart. Hij spreekt vervolgens laatdunkend over Mozarts opera en verlangt ernaar dat laatstgenoemde uit Wenen vertrekt. We zien hier dus de klassieke structuur van jaloezie: de jaloerse mens meent in het bezit te zijn van een waardevol object, is ervan overtuigd dat een rivaal het ten koste van hem of haar in bezit wil krijgen, is daarom geneigd het waardevolle object bij zichzelf te houden en verlangt ernaar dat de rivaal zich bij het waardevolle object vandaan beweegt.

Salieri is echter ook in de greep van afgunst. Wat hem eveneens pijn doet wanneer hij beseft dat Mozart Cavalieri (voor zijn gevoel) van hem heeft afgepakt, is *dat hij het tegen Mozart aflegt*. Preciezer gezegd: Salieri had al het gevoel in Mozarts schaduw te staan doordat hij veel minder erkenning krijgt voor zijn muziek, en Mozarts affaire met Cavalieri is het volgende bewijs dat hij het onderspit delft. Als Salieri uitsluitend in de greep van jaloezie zou zijn geweest, dan zou zijn pijn hoofdzakelijk draaien om het kwijtraken van Cavalieri en zich niet zo sterk concentreren op het gevoel door Mozart verslagen te worden. Dat Salieri zich vilein uitlaat over diens opera en bidt dat hij Wenen zal verlaten, kunnen we dus ook uitleggen als manieren om ervoor te zorgen dat Mozart neergehaald en van zijn gelukkig samenzijn met Cavalieri beroofd wordt. We zien dus ook de structuur van afgunst terug in Salieri's gevoelens: de afgunstige mens ziet dat de rivaal ten koste van hem- of haarzelf in het bezit is van een waardevol object, verlangt ernaar het waardevol object in zijn of haar bezit te krijgen, en wenst daarom dat de rivaal naar beneden gehaald wordt. Hoewel afgunst en jaloezie dus wezenlijk verschillende emoties zijn, laat Salieri zien dat er situaties zijn waarin ze door elkaar lopen en sterk met elkaar verweven zijn.

Ten slotte wil ik er nog op wijzen dat jaloezie relatief gemakkelijk plaats kan maken voor afgunst. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren wanneer ik mijn geliefde daadwerkelijk ben kwijtgeraakt

aan mijn rivaal. Als ik het feit dat mijn geliefde mij niet langer toebehoort nu interpreteer als teken dat ik in vergelijking met de ander het onderspit delf, dat ik in de schaduw van mijn rivaal sta, dan is mijn jaloezie afgunst geworden.

2.2. Afgunst en begeerte

Afgunst is dus niet hetzelfde als jaloezie. Ook afgunst en begeerte zijn niet identiek. Het is nog niet zo eenvoudig om het onderscheid tussen beide helder uit te werken en dat komt omdat afgunst zelf ook gekenmerkt wordt door (een heel vergelijkbaar soort) verlangen. Zoals we bij de ingevulde driehoeken immers zagen, is de relatie tussen 'ik' en 'object' bij afgunst en begeerte dezelfde: het ik verlangt ernaar het waardevolle object te bezitten.

Laat ik allereerst het verband tussen afgunst en verlangen nog eens illustreren met een voorbeeld. Wanneer mijn afgunst wordt opgewekt doordat jij, mijn vriendin, een prachtige vrijstaande woning hebt gekocht terwijl het mij maar niet lukt om een dergelijke woning te kopen, dan toont dat normaal gesproken aan dat ik ernaar verlang een dergelijke woning te bezitten. Ik schrijf 'normaal gesproken' omdat het ook mogelijk is dat mijn afgunst eigenlijk betrekking heeft op iets anders. Misschien heeft mijn afgunst helemaal niet te maken met het feit dat jij die woning hebt gekocht, maar eigenlijk op de aandacht en erkenning die jij – alwéér – ontvangt van onze vriendengroep. Maar – en dit is het belangrijke punt – als we de situatie inderdaad zo kunnen beschrijven dan moeten we zeggen dat ik verlang naar die aandacht en erkenning.

Hier zien we dus wat het betekent om te zeggen dat afgunst gepaard gaat met verlangen. Wanneer ik afgunstig ben op jou, zie ik dat jij iets bezit waaraan het mij ontbreekt en waarnaar mijn verlangen uitgaat, zoals een prachtige, vrijstaande woning of aandacht en erkenning van onze vriendengroep. Aangezien afgunst betrekking heeft op iets dat iemand anders heeft (een prachtige woning), is (gelukkig) of kan (weergalozes muziek componeren), moeten we dus zeggen dat afgunst gepaard gaat met een verlangen naar iets dat iemand anders heeft, is of kan. Begeerte heb ik echter in precies die termen beschreven. Zijn afgunst en begeerte dus toch identiek?

Nee. Het cruciale verschil tussen afgunst en begeerte is de betekenis die wordt toegekend aan de ander en de daarmee samenhangende betekenis die wordt toegekend aan het bezit van het waardevolle object. Bij begeerte is er sprake van een begerend ik, een waardevol object (een nieuwe baan; een prachtige woning) en een ander die, in tegenstelling tot het begerende ik, *wel* in het bezit is van het waardevolle object. De ander wordt hier, zoals we al hebben gezien, beschouwd als de toevallige bezitter van het waardevolle object. Bij afgunst daarentegen is er sprake van een afgunstig ik, een waardevol object (een prachtige woning; een nieuwe baan) en een rivaliserende ander die het waardevolle object in bezit heeft, en daarom door het afgunstige ik gezien wordt als iemand die

zijn of haar schaduw werpt over het ik: het ik heeft het gevoel in de schaduw te staan van de vriendin die er *wel* in geslaagd is een prachtige woning aan te schaffen of nieuwe baan te bemachtigen. Bij begeerte speelt de ander, zoals we al eerder zagen, dus geen wezenlijke rol; het is mij simpelweg te doen om het waardevolle object. Bij afgunst daarentegen speelt de ander een cruciale rol. Het afgunstige ik vergelijkt zichzelf met de ander en ziet hem of haar daarom als rivaal. Het feit dat de ander het waardevolle object wel bezit en het afgunstige ik niet, wordt geïnterpreteerd als teken dat het ik het onderspit delft ten opzichte van hem of haar.¹⁰

Laat ik het verschil tussen begeerte en afgunst illustreren aan de hand van het onvergetelijke personage Gollum uit Tolkiens *The Lord of the Rings*.¹¹ Gollum is de ultieme belichaming van begeerte. Hij wordt verteerd door verlangen naar de ring, zijn '*precious*'. Hij lijdt aan het feit dat hij de ring niet bezit en hij verdraagt het niet wanneer de ring aan iemand anders toebehoort. Toch kunnen we niet zeggen dat Gollum in de greep is van afgunst. Het is hem simpelweg te doen om *de ring*; zijn pijn draait volledig om het niet bezitten ervan. Zijn pijn draait niet om het gevoel het onderspit te delven ten opzichte van Frodo. Frodo is voor hem inwisselbaar, niets meer dan een toevallig obstakel dat de vervulling van zijn begeerte in de weg staat. Gollum zou evenveel lijden wanneer iemand anders de ring zou hebben. Sterker nog: wanneer *niemand* de ring in bezit zou hebben, bijvoorbeeld omdat de ring zich op de bodem van de zee zou bevinden, zouden zijn begeerte en zijn kwellingen even sterk zijn.

Gollum zou daarentegen in de greep zijn van afgunst wanneer hij het niet verdraagt dat *Frodo* de ring in bezit heeft. Hij zou zich vergelijken met Frodo en het gevoel hebben in zijn schaduw te staan. Preciezer gezegd: hij interpreteert het feit dat Frodo de ring bezit en hijzelf niet, als teken dat hij, in vergelijking met Frodo, het onderspit delft. Wanneer Gollum nu zou horen dat iemand de ring van Frodo heeft afgepakt en de ring in de zee heeft gegooid dan kunnen we ons voorstellen dat Gollum opgelucht is.

Dat er een verschil bestaat tussen afgunst en begeerte blijkt bovendien hieruit. Als wat ik voel begeerte is, dan zal ik daar normaal gesproken zonder veel moeite voor uit durven komen. Geformuleerd in termen van het alledaagse taalgebruik waarmee ik dit artikel begon: ik zal bijvoorbeeld weinig aarzelingen ervaren om je te zeggen dat ik jaloers op je ben, nadat je me hebt verteld over je nieuwe baan. Wanneer we daarentegen in de greep zijn van afgunst, doen we doorgaans veel om dat verborgen te houden voor anderen en vooral voor onze rivalen. (Dat neemt natuurlijk niet weg dat het voor anderen zonneklaar kan zijn dat we afgunstig zijn.) Wanneer we

¹⁰ Michael Kelly (2016: 166) beschrijft het onderscheid tussen afgunst en begeerte op behulpzame wijze in termen van een verschil in focus: '*The intentional focus of envy differentiates it from covetousness; what the envier's belief and evaluation "focuses" on is not simply the lack of the valued and desired thing but the lack of that something vis-à-vis the one who possesses that something that the envier values and desires but lacks.*'

¹¹ De gedachte dat we Gollum als toonbeeld van begeerte kunnen zien, ontleen ik aan Kelly (2016: 167).

dus twijfelen of we begeerte ervaren of afgunst, dan is het zinvol om onszelf af te vragen hoe groot de drempel is om onze gevoelens uit te spreken.

Ten slotte wil ik er nog op wijzen dat begeerte in afgunst kan overgaan. Stel je bijvoorbeeld voor dat je er al een aantal jaren naar verlangt in een bepaald huis te wonen. Er hebben in de tussentijd verschillende mensen in het huis gewoond en hoewel je het steeds jammer vond dat jij er niet woonde, ervoer je tot nu toe niet meer dan een pijnlijk verlangen het ooit in je bezit te krijgen. Maar nu is ineens alles anders geworden: je zus, met wie je van jongs af aan een competitieve band hebt, blijkt het huis te hebben gekocht. Ineens zie je het huis niet langer als een prachtige plek om te wonen, maar als een teken dat jij in de schaduw staat van je zus. Je begeerte heeft plaatsgemaakt voor afgunst.

Conclusie

Laat ik de inhoud van dit artikel samenvatten. Wanneer we naar onze alledaagse taal kijken, ontdekken we dat we de notie ‘jaloerie’ gebruiken om naar drie verschillende fenomenen te verwijzen: jaloerie, begeerte en afgunst. Deze fenomenen hebben als gemeenschappelijke kern dat ze bestaan uit drie elementen – een ik, een waardevol object en een ander – waarvan de onderlinge verhoudingen weergegeven kunnen worden in de vorm van een driehoek. Dit gedeelde kenmerk verklaart waarschijnlijk waarom we in ons dagelijkse taalgebruik naar alle drie verwijzen met dezelfde term. Jaloerie is de emotie die we ervaren wanneer we het gevoel hebben het waardevolle object – waarvan we menen dat het in ons bezit is – kwijt te raken aan een ander die erop uit is het van ons af te pakken. Begeerte ervaren we wanneer we ernaar verlangen het waardevolle object – dat in het bezit is van de ander – te verkrijgen. Afgunst is de emotie die ontstaat wanneer we onszelf vergelijken met de ander en we het gevoel hebben in zijn of haar schaduw te staan omdat de ander in het bezit is van het waardevolle object en wijzelf niet.¹²

Bibliografie

Aristoteles (2004) *Retorica*. Marc Huys (vert.), Groningen: Historische Uitgeverij.

Ben-Ze’ev, A. (1990) Envy and Jealousy, *Canadian Journal of Philosophy* 20(4), pp. 487-516

Epstein, J. (2006) *Envy*. Oxford: Oxford University Press.

¹² Dank ben ik verschuldigd aan Paul van Tongeren die me tijdens een gesprek over deze thematiek op het spoor zette van de driehoeksverhoudingen. Ik wil ook Anne-Jan van Aperlo, Marianne Brommer, Anne Buning, Jochem Jansen, Aad Reinds, Dijm van Zalk en Margriet Zwart, alsmede twee anonieme reviewers, danken voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

- Girard, R. (1986) [1961] *De romantische leugen en de romaneske waarheid*. Hans Weignand (vert.), Kampen: Kok Agora.
- Goldie, P. (2009) [2000] *The Emotions: A Philosophical Exploration*. Oxford: Clarendon Press.
- Goudswaard, H. (2006) *Ik ook! Omgaan met afgunst en jaloezie*. Amsterdam: Van Genneep.
- Groen, J.A. (1986) *Afgunst regeert de wereld*. Meppel/Amsterdam: Boom.
- Haubl, R. (2018) [2001] *Neidisch sind immer nur die anderen. Über die Unfähigkeit, zufrieden zu sein*. München: C.H. Beck.
- Kelly, M.R. (2016) Phenomenological Distinctions: Two Types of Envy and Their Difference from Covetousness, in: J.A. Simmons en J.E. Hackett (red.) *Phenomenology for the Twenty-First Century*. London: Palgrave MacMillan, pp. 157-177.
- Neu, J. (1980) Jealous Thoughts, in: A.O. Rorty (red.) *Explaining Emotions*. Berkely/Los Angeles/Londen: University of California Press, pp. 425-463
- Nussbaum, M. (2003) [2001] *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Protasi, S. (2017) 'I'm not envious, I'm just jealous!': On the Difference between Jealousy and Envy. *Journal of the American Philosophical Association* 3(3), pp. 316-333.
- Protasi, S. (2021) *The Philosophy of Envy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roberts, R.C. (2003) *Emotions: An Essay in Aid of Moral Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, R.H., Kim, S.-H. en Parrot, G.W. (1988), Envy and Jealousy. Semantic problems and experimental distinctions. *Personality and Social Psychology Bulletin* 14, pp. 401-409.
- Taylor, G. (1988) Envy and Jealousy, *Midwest Studies in Philosophy* 13, pp. 233-249.
- Taylor, G. (2006) *Deadly Vices*. Oxford: Oxford University Press.